

*Sepad
Kadrina kandis*

Eduard Leppik

Enn Loigule.

Pühendan selle vihiku Neeruti Seltsi esimesele esimehele, seltsi teoreetikule ja veel suuremale praktikule, kes varises 2. aprillil 2003 meie keskelt igavikku.

Sinu suureks armastuseks olid Neeruti mäed, nagu Sa oled kirjutanud oma luuletustes ja kinnitanud väsimatu tegevusega selle Eestimaa ainulaadse nurgakese heaks põhimõttel, mille on sõnastanud Valmar Adams: “Tee mida suudad / anna mis on anda / aita kus saad / ole kes oled / täna veel jõuad / homme on hilja.”

Sina, Enn, andsid mulle 2002. aasta alguses ülesande kirjutada kodukandi seppadest. Olen selle täitmisega viivitanud üle aasta. Täna Sulle mõeldes otsustasin oma võla lunastada, sest *homme võib olla juba hilja*.

Võduveres Kiigemäel

25. aprillil 2003

Esikaanel:

A.Hoidre, O.Kangilaski, R.Sagrits. Kalevipoeg Soome sepa juures. Illustratsioon. Süsi, sous, guašš. 1950.

A.Uurits. Kalevipoeg soome sepa juures. Tušš. 1912 (?)

Sepatöö on vana ja auväärne amet, mistõttu sõna “sepp” omandas eesti keeles lisatähenduse “meister, oskustöölaine” – pottsepp, puusepp, aamissepp, tollassepp, rätsep, kingsepp jne. 19. ja 20. sajandi vahetuseni, mil põllunduses hakkasid ulatuslikult levima metallist tööriistad ja naelu toodeti juba vabrikus, oli tavaliselt üks sepp küla või paari küla kohta (nn küla-sepp), edasi rajasid suuremad ja arenenumad talud endale tihti oma sepi-koja.

Kadrina kandis võib vanimaks teadaolevaks sepikojaks pidada **Piusepa** vastavat rajatist Mäoküla idaserval Piua oja suudme lähedal. 1876. a talude kruntidesse mõõtmisel sattus see Otri talu krundile. 30.VI 1865 sündinud **Madis Sutter** on kirja pannud järgmise pärimuse Piua sepa kohta:

“[Piua] Jõe kallastel asus Linaleo mets. Kaugemal asub Sootaguse[=Kallukse] mägi. Säl seisnud Põhjasõja ajal valvur, lipp käes. Kui ta näinud rüüstama tulnud kasakaid liikumas, lasknud ta lipu alla ja külade elanikud põgenenud metsa. Piua jõe ääres nn Kalda all on Sepa allikas. Seal pooleldi maa sees asus sepapada. Põhjasõja ajal peitnud sepp sepiariistad allikasse ja põgenenud metsa. Sepp sai surma ja sepikoda lagunes. Põhjasõja ajal tapetud [Mäo] küla elanikkond, kes varjas ennast peamiselt Linaleo metsas, pea kõik ära. Järgi jäänud ainult Tõni Tõnis oma naesega. Temast võrsunud uus Mäoküla elanikkond.”

Piuasepa sauna kohta 18. sajandi teisel poolel teateid pole, aga 19. sajandil oli seal jälle saun. **August Sulev** (23.VII 1904-26.VI 1989) mäletas, et seal tegutses sepana **Jaan Bouman**, aga oma vanemalt oli ta kuulnud, et seal tegutsenud külasepana juba ka **Jaani isa**. A. Sulev arvas, et Sepa allikas oli õige vanasti ohvriallikas, sest ta oli sealt põhjast leidnud 2 hõbemünti.

Iga pere maksnud Piua sepale aastas pool kuli rukkeid (1 kuli rukkeid = 145 kg). Selle eest teinud sepp talule aasta ringi kõik vajalikud rauatööd: terariistad; sirbile uute hammaste löömine enne lõikust; aidalukud, riivid, krambid, konksud; vokilühid, valmistanud ka vokke; naelad; hobuserauad, hobuseraunaelad, rautas hobuse; kui puutelgede asemel tulid raudteljed, tegi raudtelgi ning rautas reejalased ja pani vankriratastele kulumise kaitseks raudvitsad peale.

Rahvajuttude põhjal võiks Kadrina ümbruse üheks vanemaks sepapajaks pidada veel **Juuru** sepikoda, mida 20. sajandi algukümnendini kutsuti **Tuha** sepapajaks. Uue sepa Juuru nimi tõrjus varasema nime kiiresti välja, sest uus sepp ehitas vana saunaköksi asemele uue maja, mille katuse all olnud ka sepikoda, mis seni oli asunud eraldi osmikus.

Juuru eluase asus **Laomäe** (Laumäe, nagu rahvas nimetas Lalli oja ja Valgma-Saksi maantee ristumiskohast pisut edela poolt algavat ja maanteega rööbiti selle loodeküljel Lalli rabani kulgevat seljakut) kirdeotsa ja Laomäe künka (=väike ümar kühm Lalli oja sillast 50 m Lalli talu pool) vahel. Juuru suri 1930ndail aastail. Tema asemele tuli sepaks **Korjus**, aga seegi suri varsti. Siis oli seal mõnda aega **Nikolai** (=Kolla) **Lumi**, kes vedas maja 1950ndail aastail Jõetagusele. Juuru sauna olevat mõneti kutsutud ka Oja saunaks (R. Tammik).

19. sajandisse ulatub samuti Udriku mõisa seppade ajalugu Tuha külas, aga võib-olla isegi 18. sajandi lõppu, mil Udriku mõisnik Gustav Didrik krahv von Rehbinder (1756-1826) tegeles agaralt viinapõletamise arendamisega. (Vt E. Leppik. Udriku mõis. Võduvere 2001, lk 10.) Viinavabriku rajamisele järgnes 1808 Udriku manufaktuuri ehitamine Tuha külla (nimi tulenes ettevõtte saksakeelsest nimest *Tuchmanufaktur*). Mõlemais neis leidis arvukalt mitmesuguseid masinaid, mille korrashoidmiseks vajati tingimata sepa kätt. Mõisa sepikoda oli algul Tuha külas. Sepp elas kaht peret mahutavas nn väikeses moonamajas. Sepikoda oli sellest 50 – 60 m põhja pool. Seal on säilinud ringikujuline müüri vare. Pärast väikese moonamaja põlemist viidi sepapada mõisa juurde. (Vt E. Leppik. Udriku mõis, lk 20.)

Kaarel Loik (1870-1959)

1906. aasta paiku tuli Udriku mõisa sepaks **Kaarel Loik**, Enn Loigu vanaisa, mõnus nalja armastav mees. 5.V 1984 vestlesin ma Kaarli poja Antoniga (=Enn Loigu isaga), kes jutustas paar naljalugu oma isast ja naabritest. Pärast Vabadussõja lõppu tulnud Kaarli jutule Villem Orav ja tahtnud, et Kaarel tema vikati korralikult ära pinniks. Töö lõpul küsinud Villem: “Mis see siis maksab?” Kaarel vastanud: “Anna, palju õigeks pead.” Villem andnud paar paberraha, mis Kaarel taskusse pistnud, ilma et oleks neid lähe-malt silmitsenud. Alles kodus avastanud ta, et need olnud Nikolai rublad, mis juba paar aastat tagasi olid kehtivuse kaotanud.

Paari nädala pärast tulnud Orav uue tööga. Seekord pakkunud tellija Eesti sajamargast, et uhkustada oma rikkusega. Kaarel pistnud krabiseva paberi taskusse ja öelnud, et peab toa juurest vahetusraha tooma. Sepikotta tagasi jõudnud, torganud ta Villemile paki Nikolai rublasid pihku. Villem kiiganud neid imestava pilguga oma peopesal ja öelnud, et see on vana paber, et see ei maksa mitte midagi. Kaarel lausunud seepeale rahulikult: “Ah, omade vahel käib küll!” ja pöördunud järgmise künde poole, et selle soovide järele pärida.

Hulja mõisale kuulunud Kõrgemäe külas tegeles sepatööga Vealakse pere. Nende saun asus hiljem planeeritud Kaevu talu krundi loodenurgal praeguseni säilinud külakaevust pisut loode pool. Oma majakese sepikoja ehitas sinna (olid olemas juba 1893. a) **Otto Vealaks**. Isa ametiga jätkas ka tema poeg **Eduard Vealaks**. Viimane oli eriti hinnatud meistrimees, kes peale rauatöö valmistas samuti vankrite ja regede puitosad. Puutööd tegi ta talvel. Kevadel ja suvel rautas ta need ära. Ta tegi ise ka vankrirattad ja rummud, milleks ta kasutas jalaga tallatavat treipinki. Peale veoriistade valmistanud ta veel lihtsat mööblit, ämbreid, tünne ja muidki taluinimestele vajalikke esemeid ega põlanud ära isegi hoonete remonti. Pärast maareformi sai Eduard Liigverre asunikukoha Maarjamaa A56, kuhu ehitas hooned. Pärast sissekolimist müüs ta oma sauna Kõrgemäel ära, see veeti Rakverre ja ehitati seal Näituse tänavas uuesti üles. (R. Tammik. Sinust, mu Hulja. 2003, lk 284, seal lk 291 on esitatud ka Eduardi sepapaja plaan.) Huljal oli kahe maailmasõja vahel väike sepikoda **Jüri Niitral**. (R. Tammik. Sinust, mu Hulja! 2003, lk 93.) Hulja ümbruse ainsaks üldkasutatavaks sepikojaks oli **Aleksander Väina** (endise nimega Fäelmann, sündinud Hulja Vanakülas Hindoril) sepikoda, mille ta ehitas 1921. aastal Huljalt Vandusse kulgeva maantee käänule vabale maalapikesele. 1932 vormistati see 0,27 ha suurune krunt Endla A77 nime all tema ametlikuks omandiks. Ise elas ta seal kõrval Eschbaumil. 1920ndatel aastatel oli ta sepaks Saukses, Rakveres ja Undlas, ent naasis 1928 Huljale, jäädes külasepaks kuni sovhoosi moodustamiseni. Varsti pärast sovhoosi algust asus ta tööle sovhoosi sepikotta Hulja mõisa juurde, jäädes sinna kuni surmani 1968. aastal.

Pisike sepikoda oma tarbeks oli veel **Toomajüril**. See võis pärineda kunagise Sepa nr 22 talu ajast (R. Tammik, lk 223).

Ka **Olul** oli talu vastas väike sepikoda, mis lammutati 1932. a, sest seda polnud juba tükk aega kasutatud (R. Tammik, lk 98-99).

Väikese sepikoja oma tarbeks ehitas pärast 1927. aastat Liigveresse **Hans Jürisson** (hilisema nimega Kahur), kes seda kasutas oma elu lõpuni 1955 (R. Tammik, lk 303).

Jakob Saaga (1865-1935)

1892 tuli Järvamaalt Pruuna mõisast sepaametit pidanud **Jakob Saaga** ja sõlmis Neeruti mõisnikuga Kivitoa ostmiseks lepingu. Ta ehitas endale väikese sepikoja, milles tegi juhtumisi tööd ka naabritele (K. Viise, lk 29). 1916. a ostis Alt-Tõugu nr 2 (=lõunapoolne Alt-Tõugu) talu Heinrich Rosenfeldtilt ära **Kustas Vilmanni** (hilisema nimega Viilmaa), kes töötas Tallinnas raudteetehases lukksepana. Talu pidanud abikaasa Pauline ning aastasulane ja tüdruk. Kui sulaseks tuli **Aleksander Muravjov**, hilisema nimega **Murd** (kutsuti Tõugu Sassiks), kes tundis hästi sepatööd, ehitas peremees 1930. a tallu sepikoja, mis on säilinud, kuid mida praegu kasutatakse kanalana (K. Viise, lk 33-34). Aleksander Murd oli sepatööga algust teinud juba 16aastase noorukina ja töötanud sepana mitmel pool. Ka saksa okupatsiooni ajal oli ta ikka sepaks olnud. Pärast sõda oli ta pensionipõlveni sepaks Kadrina EPTs.

Samuti on Võduveres olnud mitu põhiliselt ühe talu vajadusi rahuldanud sepikoda. Mingil määral lähenes neist külasepa mõistele **Hallikivi** sauna sepikoda, mis asus Võduvere vesiveskist idas praegusest Harju talu elamust ca 150 m Loobu jõe pool jõeäärse lodumaa ja põllu piiril suurest hallist rändrahnust (veeti kolhoosi ajal minema) pisut küla pool. Sepp töötas seal veel esimese maailmasõja lõpus. 1927. a oli saun juba kokku varisenud, aga sepikoda oli veel püsti.

Juhan Viikmanni ajal ehitati Mäeotsale 1889 suur rehielamu ning sajandivahetusel selle lähedale üles mäele sepapada ja kuivati, mis hävisid pärast Teist maailmasõda tulekahjus. Juhan teinud sepatööd ka naabritele (K. Viise, Võduvere küla lühiajalugu. 1997, lk 50).

Hans Fels (1867 – 1944)

Kadrinas asus veel üks sepikoda, aga ligi veerand sajandit varem. See paekivist hoone on praegugi Kauba tn 11 õuel ja kasutatakse kuurina. Selle rajas **Hans Fels**, kes oli tuntud rohkem ärimehena. Pärast sepatööst loobumist asutas ta Pargi tänava algusesse palvemaja vastu segakaupluse (põles 1941, vt E. Leppiku Kultuurilooline Kadrina, Laiuse 2000, lk 11).

Jüri Balder (1885-1942)

Jüri Balder oli silmapaistev kaupmees ja ühiskonnategelane Kadrinas. Tema aktiivset elulaadi ja äritegevust ilmestasid ka mitmed seigad, mis rahva mälestustes on säilinud tänapäevani. Üks selline räägib tema sepaoskustest. Kord kõrtsis oli sõnasõda viinud kihlveoni, milles Jüri Balder lubanud näidata oma võimeid hobuseraua väljatagumisel kahe soojendusega. See oli kohalike seppade seas ennekuulmatu, sest ka väga kogenud sepad tegid seda tööd kolme soojendusega. Mindud lähimasse sepikotta, kus kõigi imestus olnud suur, sest Jüri Balder saanud tööpoolest hobuseraua valmis kahe soojendusega. See seik oli tema populaarsust tublisti kergitanud. Kuulus hobuseraud aga leidnud ülehõbetatuna koha Baldrite köögi-seinal, lisaks tõesõna “*Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma!*”.

Rudolf Joost (1892–1926) oli pärit talust, mis asus Kõrvekülas. 1923/24. aasta paiku oli ta sepaks Kandle mõisas, kus tutvus Korka pere vanima tütre Alvine-Eleonorega (1896-1976), kelle kodu oli Varangu mõisas Liivakul. Abielu sõlmiti 1925. aastal. Elati Undla mõisa moonakatemajas, mida kutsuti “Punane rehi”. Korteri koosnes tillukesest köögist ja toast. Sepp töötas Undla mõisa raudkivist sepikojas, mis on mõisa lähedal tänaseni säilinud. Rudolf Joost oli väga korrektne ja lugupeetud mees. Ta ostis krundi Kadri-nasse (nüüd Sepa tn 13), kuhu ehitas maja, mille põhjapoolses osas asus sepikoda, lõuna pool aga avar tuba ja köök. Ilmselt sai ka tänav sepikoja järgi nime ja on tänaseni Sepa tänav. Sepp oli laialt tuntud ja hinnatud. Sepikojas oli hea varustus. Ta oli õppinud Neeruti sepa August Saukse juures hobuserautamist ja kabjalõikamist. Sepa tänavas oli tal selliks keegi Rommi Strauss. Kord toodi rautada noor hobune. Sell kartis perutatavat looma. Sepp ütles, et teeb töö üksi ära. Hobune andis talle jalaga löögi vastu rinnakorvi. Rudolf oli veidi aega oimetuna maas, siis viis töö lõpuni. Öhtul oli lõbus, sõi kõhu täis ja läks magama. Ta suri samal ööl. Tööd jätkas palgatud sepp. Seejärel anti sepikoda rendile Anna **Einmannile** pojaga, kes selle hiljem ära ostsid. Vahepeal oli rentnikuks veel **Johannes Lahi**, heasüdamlik ja tubli töömees, kuid läks ühe naise õhutusel Rudolf Kalbuse maja juures asuvasse kuuri sepikoda pidama.

Neeruti mõisa sepaks oli **August Sauks** (1879-1933). Mõisa paekivist sepikoda asus häärberist paarsada meetrit idas ristmikul (teed hargnevad Vandusse, Jõetagusele ja Neeruti mõisasse). Elamu oli sepikoja kõrval. 1920. aasta maareformiga sai sellest Jõeharu talu. Tema pojast **Theodor** (rahvasuus tuntud Tiudur e Tiu) **Sauksest** (1903-1970) sai samuti sepp (kutsetunnistus 19.III 1936). Isa surma järel töötas Theodor isatalu sepikojas. Sundmobiliseeriti punaväkke, tegi läbi ranga sõjatee Eesti korpuses. Noorema venna Pauli kalm on Velikije Lukis. Demobiliseerimise järel töötas masinaühistu Viru tn 10 asunud raudkivist seintega sepikojas. 1950ndate aastate algul oli sepaametis Vao MTJs.

Sepp Theodor Sauks abikaasa ja poeg Üloga (1941-1976)

Sepp ja sellid tööhoos.

Jaan Sork (1896-1971) peansionäripõlves.

Neeruti maastikukaitseala idaserval Neeruti asunduse Mäeotsa talus on Sorgi sepikoda, mis lõpetas tegevuse kolhooside likvideerimisega, aga sisaldab praegugi täielikku komplekti sepatööriistu. Talu kuulus 1929. aastani Liisa Tiidemannile. Siis ostis selle Samel Sork, kel oli poeg **Jaan Sork**, kes võttis naiseks Aline (1898-1977). Peresse sündisid poeg ja tütar. Jaan ehitas 1932-1933 Mäeotsa rehielamu asemele praeguse eramu ja tõi kunagisest isakodust Arukülast Saksi vallast ära sepikoja, mille tarvis ehitas Mäeotsale vajaliku hoone. Jaan oli Kadrina ümbruses üks kahest paberitega sepast (tunnistus nr 776 03.XII 1935). Tema eksamitööna valmistatud terasest maakirves – vägev tööriist puude ja pösaste juurimiseks – on sepa poja peres tänaseni alles ja kasutuskeski. Kuigi ümbruskonnas tegutses mitu nn külma töö seppa, oli Jaan Sork õppinud meistrina nn kuuma töö sepp.

Johannes Saugla (1901-1980)

Johannes Saugla sündis Pariisi külas. Tema isa oli Joosep Strick, mõisa karjak ja öövaht, kellel oli kahest abielust palju poegi ja tütreid, kes eestindasid 1930ndail aastail endale erinevad perekonnanimed. Johannes oli koos vend Karl-Augustiga (Nurmela) sepapoisiks Neeruti mõisa sepa August Saukse juures. Sepatöö huvitas teda. 1918. aasta, kui pere elas Lustimäe suures moonameeste majas, oli seda tabanud Perasmäel baseeruva, tegelikult juba taganeva Eesti sõjaväeüksuse kahurilask. Maja küll ei süttinud põlema, kuid purunesid aknad ja laed. Johannes jäi rusude alla. Vene sõdurid viisid ta Rakvere haiglasse. Sellest ajast kurdistus tal üks kõrv. Johannes oli mõned aastad Kadrina kandist ära, Harjumaal Ravilas ning Tallinnas, töötades raudteel. Kui tema naisevend August Ojavee sai teenete eest Vabadussõjas talu Jõetaguse külas, ise aga jäi Tallinna, asus sinna Johannes, kes ehitas krundile maja ja sepikoja. 1938. aastal tuli taluomanik linnast maale. Johannes Saugla perekonnaga asus Kadrinasse. Elukohaks sai Pikk tänav, tökohaks sepikoda Viru tn 10. 1940nda aasta paiku siirdus ta sepaametisse Käravetele. 1952. aastal tõi ta sealt Kadrinasse tagasi noorim vend Valter (Kastemäe), kes värbas töömehi vastloodud masinatraktoriijaama. Nii sai Johannes Sauglast Kadrina MTJ, RTJ ja EPT sepp kuni pensionile siirdumiseni. Uus kodu rajati oma kätega Põllu tänavasse. Peres oli 5 poega.

Kadrina EPTs oli sepa amet aegade jooksul ikka vajalik. Seda pidasid **Endel Keeru, Evald Tasa, Endel Simmulmann, Sulo Soorand** ja Tapal elanud **Ado Piht**.

Aadu Tõevere, sündinud 1939. aastal Rägavere vallas, asus koos perekonnaga Kadrinasse elama 1975. aastal. 3 kuud oli ta õpilane EPTs sepp Endel Keeru käe all kuni õpetaja pensionile siirdumiseni. A. Tõevere töötas EPTs sepana 1989. aastani, kuni ise pensionile (sooduspensionile - 10 aastat varem tavapärasest) jäi. Seejärel töötas ta 3 aastat sepp-eraettevõtjana. Tema meelstöö oli ehisepis. Ta osales seppade päevadel ja sepistamisvõistlustel üle Eestimaa - Palmses, Otepääl, Pärnus, Ülenurmel ja Adaveres. Kõrgemaid auhindu laekus kolmel korral. Ka tema oma kodu kaunistamisel oli ja on eelistatud ehisepis.

Võduvere külanem Ülo Kais

Tänapäeval tegeleb Võduveres kombineeritud sepatöoga **Ülo Kais**, sündinud 1951. aastal (Kadrins 1941-1955 pastoriks olnud Arnold Kaisi poeg) ja kes peab Lootusvälja talu ning omab gaasiäri Galo Gaasid. Ta on ka Võduvere külanem. Olles mitmekülgsete oskustega, tugeva kunstiaandega ja väga nõudlik tulemi suhtes, sepistab ta armatuurraust detaile ja keevitab siis need sõrestikkujundeiks. Tema kasutada on kaasaegsed töövahendid. Tema töödest võib Neeruti maastikukaitsealal Eesjärve lõkkeplatsil näha tagajalul kükitavat "Siili". Selle üsas on lõkkekolle, mille kohale saab riputada keedunõu ning raudokastele asetada kruuse ja kausse. Tema samaotsarbeline taies "Sisalik" asub Ees- ja Tagajärve vahelisel alal.

Lõkkeplats Neeruti Maastikukaitsealal. Kuuma pada aitab lõkke kohal hoida Ülo Kaisi sepistatud sõbraliku moega raudne siil.

TEKSTID KIRJUTANUD EDUARD LEPPIK JA TIJU UUSKÜLA
FOTOD ERAKOGUDEST
TOIMETANUD TIJU UUSKÜLA

Neeruti Seltsi Toimetised, A-520, Kadrina 2003

Ostes käesoleva trükise, toetate Neeruti ja selle ümbruskonna kultuuriloo jäädvustamist ning Neeruti Seltsi, kes selle oma südameasjaks on võtnud.